

מן העתון אל השיר

החידה מאילו מדברי וייצמן נטל
אלתרמן את הביטוי "מגש הכסף"
— פוענחה

מרדכי נאור

הכסף". אלא שהתעוררה בעיה חדשה-ישנה: השיר מתבסס, כידוע, על שורה המיוחסת לד"ר חיים וייצמן. פרופ' ואלך הוסיף שהלך לגנוך וייצמן למצוא את המקור — ולא מצאו. סיפור קטן הזה

באביב 1991 יצא לאור אטלס כרטא לתולדות ההגנה, ועורכו, פרופ' יהודה ואלך, סיפר במסיבת עיתונאים, כי כוננת המערכת היתה להשתמש כמוטו לאטלס בשירו של נתן אלתרמן "מגש

נתן אלתרמן בתקופת כתיבת "מגש הכסף" — דצמבר 1947

בראשי שיריו, לרבות שימוש ב"מוטו", כפי שעשה, כאמור, בשירו "מגש הכסף". תוך כדי כך הגעתי לא רק לפיענוח החידה, אלא גם להבנה טובה יותר של נסיבות כתיבת השיר. נתן אלתרמן, יליד 1910, היה בעת ההיא — שלהי 1947 — משורר ידוע, מתרגם מחזות, מחבר שירי זמר פופולריים, אך בציבור הרחב הוא נודע בעיקר בשל "הטור השביעי" שלו, מדור שירי-אקטואלי קבוע, שהופיע מדי יום שישי בעמוד 2 של "דבר", בצד שמאל למעלה. שירי "העת והעתון" שלו, כהגדרתו, החלו להופיע בקביעות ב"דבר" — תוספת ערב" בקיץ 1934, עברו לאחר מספר חודשים ל"הארץ" והופיעו שם תחת הכותרת "רגעים", ומתחילת 1943 חזרו ונדפסו ב"דבר", במסגרת "הטור השביעי".² לא תהיה זו טעות לקבוע כי אלפי קוראים של "דבר", ולא רק שלו, ציפו בדריכות מדי שבוע ל"טור השביעי" של אלתרמן, שהיה אחד המדורים הקריאים ביותר בעתון. שירים אלה, שהתפרסמו עד שנות ה-60, מהווים מאגר עצום

הובא בעתון "הארץ", במדור המו"לות של מיכאל הנדלזלץ, שטרח ושוחח עם כמה מחוקרי אלתרמן המובהקים, כמו פרופ' דן מירון וד"ר דן לאור, ואף הם הודו, שכל מאמצייהם למצוא את המקור הווייזמני לא צלחו. ידוע גם על חוקרים אחרים, שניסו לפענח את החידה הזאת במשך עשרות שנים — וללא הצלחה!¹ כמי שגם הוא ניסה את כוחו בעניין — לרבות חריש עמוק בגינון וייצמן, בספריו, יומניו, איגרותיו ונאומיו — ונכשל, אמרתי לעצמי, שלא ייתכן שהמשפט היפה הזה, שאלתרמן ייחס לווייזמן והציבו בראש "מגש הכסף" שלו, איננו של וייצמן, והוא יתום, חסר אב. הפעלתי את ההגיון העתונאי דווקא, והחלטתי לחרוש את העתונות היומית בשבועות שלפני כתיבת השיר, מתוך הנחה — מין wishfull thinking — שאם הוא איננו בספרים ובמקורות אחרים, אולי קרא אלתרמן את הדברים באחד העתונים, כפי שהובאו מפיו של וייצמן. הרעיון אינו מקורי במיוחד, שכן אלתרמן הירבה לשאול נושאים מתוך העתונות, והדבר מצויין פעמים לא מעטות

מראה רחוב אופייני בארץ ישראל בתחילת מלחמת העצמאות — סוף 1947, תחילת 1948

וְהִי עָרֵב⁶

... וְאֲנֹשִׁי מְדִינַת הַיְהוּדִים
אֲזוּ מְחוֹ מְלַחֲמִים בְּשָׂרוֹל
אֶת דְּמַעַת הַשְּׂמִמָּה אֵין-עֲדִים,
וַיִּדְרוּ לְאֱלֹהֵי הַגְּמוּל.
וַיִּכְרְכוּ אִישׁ-אֶחָיו בְּדָבָרִים מְעֻטִים...
וַיִּפְנוּ אֶל עֲמֻדֹת הַגְּבוּל.

וְהִי עָרֵב, וְשׁוֹב כְּמִתְמוּל
עֵין רֵיחַ עֲמֻדָה צוֹפָה,
וְחִיכָה אֶלְבִּיּוֹן בְּלִי קוֹל,
וְעָרֵב סְפִינָה שְׁלֵפָה...
וְהַכֹּל כְּמֵאָז... אֶף שׁוֹנָה כֹּה הַכֹּל...
עֵץ רֵיחַ גְּדוּלָה תִּלְפָה.

עֵץ רֵיחַ הַחַג הַנּוֹרָא
הַקֶּתֶה בְּיַהוּדִים בְּנִים,
וְהִשְׁלָה אֶל חֵיקָם הַבְּשׂוּרָה
בְּגוֹף יֶלֶד יוֹלֵד וְחַם
וְהַכֹּל כְּמִתְמוּל... אֶכֶל עָרֵשׁ צְחוּרָה
הַיִּקְמָה בְּלִבּוֹ שֶׁל עָם.

וּבְקֶפֶץ הַשְּׂרָפוֹת עַל גַּג
לְאִים וּלְהַפִּיל מְגוּר,
הֵן נוֹסְפוּ אֶל גְּרוֹ שֶׁל חַג
בְּבִיתוֹ הַעֲנִי שֶׁל דוֹר,
וַיִּזְאָר בְּמִצְחוֹ — שְׂבָעִתִּים — הַתָּג,
שְׂחַרְתָּ לוֹ: חַיִּים וְדָרוֹר.

יש בו בשיר מעט מהכל — התיאורים חזקים, אך לא במיוחד, ההתלהבות לא סוחפת, אם כי התקווה קיימת וכן ההבטחה לחיים ולדרור. וישנו גם רמז לחג החנוכה הקרב, שבו יודלק "נרו של חג". כן אנו לומדים שהמלחמה כבר פרצה, שהי "ערב סכינה שלפה" והשריפות "מקפצות על הגגות", אם יתר לי לעשות פרפרזה על דברי המשורר.

שבוע חלף, שרובו היה בתחום חג החנוכה והגיע יום שישי נוסף — כ"ט בכסלו תש"ח, 12 בדצמבר 1947. המלחמה מתפרצת מכל פינה, והמשורר — שותק. אין "טור שביעי" באותו שבוע. מה קרה לו למשורר? — שאלו בוודאי רבים. אלתרמן, קרוב לוודאי, היה נתון בסערת-נפש גדולה. המאורעות היו למלחמה תוך ימים ממש. מי שסבר כי חוזרים ימי המאורעות על התקפותיהם,

של חומר שירי, אך לא פחות מכך חומר היסטורי. לעתים השירים תורמים להבנת פרק היסטורי זה או אחר, ולפעמים ההיסטוריה מסייעת להבנת השיר.

"מתח שעל סף הפיצוץ"

אחד הנודעים ביותר מקרב כ-700 שירי "הטור השביעי"³ — אם לא הנודע ביותר — הוא "מגש הכסף", שהופיע ב"דבר", ביום שישי, ו' בטבת תש"ח, 19 בדצמבר 1947. את השיר הזה, אפשר לראות כשיא יצירת אלתרמן כ"משורר ציבורי-עתונאי"⁴. לא אחת שאלתי אנשים — מסטודנטים "ירוקים" ועד בני דור תש"ח — מתי, במלחמת העצמאות, לדעתם, כתב אלתרמן ופירסם את "מגש הכסף". כמעט כל התשובות, חוץ מאשר אלה של ידענים מופלגים, שלחו אותי לסופה של המלחמה, שהרי לפנינו מעין שיר סיכום, שיר של "אחרי המלחמה", וכבר השורה הראשונה שלו אומרת בפירושו: "והארץ תשקוט"... האמת, כידוע, שונה. אלתרמן כתב את "מגש הכסף" שבועיים וחצי לאחר פרוץ המאורעות, עוד לפני שהיה בווד ככלל שתהיה מלחמה, ורק הוא כמדומה כבר ניבא את סופה.

מה הגיע את אלתרמן לכתוב שיר מיוחד כזה, סמלי כזה, בתקופה כה מוקדמת ועוד בעוצמה שכזו? אני מבקש להציע הסבר הקשור לכתיבתו של אלתרמן בשבועות שקדמו ל"מגש הכסף" ולהתפתחויות בארץ בשבועיים הראשונים של ההתנגשויות בין ערבים ליהודים.

דן מירון, בספרו "מול האח השותק", בפרק "מגש הכסף" כתב, ש"במשך השבועות האחרונים של 1947 והשבועות הראשונים של 1948 היתה תחושת החיים בארץ טעונת מתח שעל סף הפיצוץ". הכל ציפו שאלתרמן ייתן ביטוי לאווירה זו.⁵ הוא עשה זאת, באופן חלקי, באוקטובר 1947, ופחות מכך בנובמבר. אלתרמן לא היה מרוצה מה"טורים" שכתב, לפחות בדיעבד, ואפשר להסיק זאת כיוון שבספרים שכינס בעצמו לא כלל את כל חמשת ה"טורים" שכתב מסוף אוקטובר עד תחילת דצמבר 1947. בנוסף, אין לנו הסבר מדוע לא כתב "טור" ליום שישי, ה-28 בנובמבר 1947, שבו היתה צריכה עצרת האו"ם לקבל את ההחלטה על הקמת המדינה היהודית, ורק ברגע האחרון נידחה הדבר ל-29 בנובמבר.

מי שציפה לשיר אלתרמני "גדול" ביום השישי הבא, ה-5 בדצמבר 1947, הראשון שלאחר ההחלטה ההיסטורית באו"ם — התאכזב. דן מירון מגדיר את השיר, "ויהי ערב" — "גיסיון רופף וקלוש לתת מבצ לאווירה המעורבת של התרגשות הכ"ט בנובמבר והדאגה לבאות שהשתררה לאחריה".

השיר התפרסם בכ"ב בכסלו תש"ח, סמוך לחג החנוכה — 4 בתים, 24 שורות בסך הכל:

מה-15 בדצמבר 1947. קצת שינה וחיזק את הנוסח, והרי לכם המוטו לשיר "מגש הכסף". ואולי הוא לא נטל במקרה את המגש, אלא יש כאן איזכור מודרני מכון למונח מקראי קדום? ייתכן שיש קשר אסוציאטיבי בין "מגש הכסף" לבין קצרת הכסף הפולחנית, הנזכרת בספר במדבר, פרק ז', לא פחות מ-12 (!) פעמים בהקשר של קורבן — וקורבנו קצרת כסף אחת.⁶ ודומה שאין צורך להוסיף בהקשר זה לגבי קורבנות מלחמת תש"ח.

בעניין זה ניתן להעלות את השאלה: מדוע, אם כן, לא נטל מספר במדבר את "קצרת הכסף" והשתמש בה בשירו? להערכתו, התשובה היא שאפילו אם פעל כאן הקשר האסוציאטיבי, הצירוף "מגש הכסף" נראה הרבה יותר בעיניו, והוא העדיף אותו על המעיין-מקבילה המקראית.

ומעניין לעניין — באותו עניין: כסף.

בעברית, money ו-silver הם היינו הך. זה כסף וזה כסף. לא כך באנגלית. וייצמן דיבר על silver platter, שהוא מגש של כסף, באותה הזדמנות הוא גם דיבר על כסף אחר, הרבה כסף, שצריך לאסוף כדי להקים את המדינה. זה כסף, וזה כסף — ובכל זאת אסור לערב ביניהם. כשסיפרתי על הגילוי שלי לכמה אנשים, היו שאמרו: אתה רואה, הוא בכלל התכוון לכסף, לדולרים, ולא למגש הכסף האלתרמני, המקושר אצלנו עם הקרבה עילאית. אני סבור שהדבר אינו נכון, ויש להשאיר כל כסף במקומו, וגם וייצמן עשה הפרדה בדבריו בין כסף למגש הכסף.

החידה שלנו, אם כן, כמעט פוענחה, אך לא לגמרי, שכן עלינו לענות על שאלה נוספת: מיהו אבי המונח הזה, "מגש הכסף",

אותו קטע באנגלית, מתוך ה"ניו יורק טיימס"

הוא מביא את דברי הנואמים בהרחבה יחסית, ובאשר לוייצמן, מדגיש העתון כי המנהיג הציוני והמדען, שהוזכר כמועמד לנשיאות המדינה היהודית, נשא נאום פרידה ערב נסיעתו לאנגליה וארץ ישראל. וייצמן, כתב העתון, אמר בין שאר דבריו את המשפט הבא: "No state has been handed to us on a silver platter." לא כדיוק כמו בתרגום שהופיע ב"הארץ" וששימש את אלתרמן. הנוסח הנכון של דברי וייצמן — ואפשר לסמוך על ה"ניו יורק טיימס" — "שום מדינה לא ניתנה לנו על מגש של כסף". מדובר על מדינה שניתנה לנו, לעם היהודי. בתרגום לעברית, כפי שהופיע בידיעה ב"הארץ" חל שינוי קטן: לא מדובר עוד במדינה שניתנה לנו, אלא הקביעה היא כללית: "שום מדינה אינה ניתנת" וגו'. אלתרמן תיקן במקצת את השורה מהעתון, אך גם הוא נשאר ברמה הכללית, ולא הפרטית שלנו. כיוון שהשיר "מגש הכסף" מנוקד, וכך גם המוטו שלו, אנו יכולים לראות שהוא כתב: "אין מדינה ניתנת לעם", לעם בכלל ולא לעם, כלומר לעם היהודי.

וייצמן אמר עוד משפט "חזק" אחד, שניות מעטות לאחר המשפט הנודע על "מגש הכסף", אלא שהוא תורגם לעברית בצורה מסורבלת ב"הארץ". וכך הוא אמר: "If we do not make the most of that chance, we shall miss our rendezvous with history." (אם לא ננצל את מירב ההזדמנות [להקים את המדינה], נחמיץ את מפגשנו עם ההיסטוריה).⁷

הפרדה בין כסף למגש הכסף

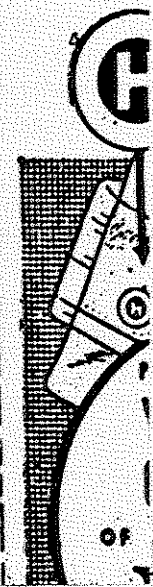
עכשיו אנו יודעים: אלתרמן נטל את השורה מידיעה בעתון "הארץ",

הקטע מדברי וייצמן, על "מגש הכסף"

state, asked that the United States give material aid to assure a "lasting peace in Palestine and the Middle East."

He called for a token international force to be stationed in Palestine to "show the world that the United Nations is determined to see its plan for a Jewish state carried through to realization." **Dr. Weizmann emphasized that "a state has been handed to us on a silver platter" and that "only the opportunity to build a state has been created by the nations of the world."**

"If we do not make the most of that chance, we shall miss our rendezvous with history," he warned.

היהודית.
הרפורם ליהצמן שהציע את נוסח זה החלטה ציין שבכל שנה אחרת היה חסר קיד כזה נחשב לדמויין בדברי עמי יהודי אמריקה, אבל השנה העומדת לפנינו אינה שנה רגילה, הואיל ובשנה זו יש לקומם מחדש בכל המהירות את הקהילה היהודית הלאומית.
צריך שבאיי יחנה כוח סמלי של הצג מזה המאחדות אמר כאן אמש ד"ר חיים וייצמן, בערידה הארצית של המגזית המאוחדת. שום מדינה אינה ניתנת על מגש של כסף, אמר ד"ר וייצמן, ותכנית הח' לוקה אינה מקנה ליהודים אלא סיכוי.
הגני מסוכנע שבעזרתה של אמריקה יכולים להביא שלום מתמיד לארץ ישראל ולמזרח התיכון כולו — אמר.
צג דורשים את הזכות לסנות נשם יתו

— האיש ויצירתו", שנערך באוניברסיטת תל אביב מטעם מכון כץ ומוסד אלתרמן, בימים 12–13 בדצמבר 1993.

1. העניין נדון במדור המו"לות של "הארץ" ב-16 וב-23 באפריל 1991. בשתי הפעמים הוכאו מספר הערכות וגירסאות למקור הפיסקה, לרבות אמירה של וייצמן מ-1921, שאומצה על ידי עורכי אטלס כרטא לתולדות ההגנה: "אין מדינה קמה מכוחו של צו אלא בכוחו של עם ובעמל דורות". הגדולץ סיים את רשימתו השנייה בקריאה: "קוראים היכולים להביא את המקור לצירוף 'מגש הכסף' מתבקשים לעשות זאת." על השתלשלות הנושא, ראה גם ברשימתו של פרופ' ראובן מירקין, "מגש הכסף", ב"לשון ועברית", 7, יוני 1991, עמ' 61–62.
2. השירים שנדפסו ב"דבר תוספת ערב" וב"רגעים" כונסו כולם בשני כרכים, תחת הכותרת "רגעים", שהופיעו בהוצאת הקיבוץ המאוחד ב-1974. שירי "הטור השביעי" כונסו בשלושה כרכים, באותה הוצאה, אך הם לא כוללים את כל השירים שהופיעו ב"דבר", תחת כותרת זו, בשנים 1943–1967.
3. ליתר דיוק — 693, אם כי לא כולם שירים. משנות ה-50 ואילך ישנם גם לא מעט קטעי פרוזה שהופיעו במסגרת המדור. לעתים פרוזה ושירה במשולב ולעתים פרוזה בלבד.
4. דן מירון, מול האח השותק, ירושלים 1992, עמ' 65. להלן מירון.
5. שם, עמ' 63.
6. השיר לא כונס על ידי אלתרמן בשני הכרכים של "הטור השביעי" שניס בחייו. הוא נכלל ב"מחברות אלתרמן", ד', תל אביב 1986, עמ' 207.
7. ב"הארץ" תורגם משפט זה באופן חופשי למדי, תוך הסתמכות על דברים קודמים שאמר וייצמן, כי "לפני שלשים שנה ניתנה לנו הזדמנות" (הצהרת בלפור). לפי העתון אמר וייצמן: "אם לא ננצל במלוא המידה את ההזדמנות השנייה הזאת, אז נאחר את המועד שקבעה לנו ההיסטוריה." וראה בעניין זה את ניתוחו של דן מירון (הערה 4 לעיל), עמ' 75.
8. וראה: מילון כן יהודה, כרך ה', עמ' 1889–1890.
9. השיחות קוימו במהלך חודש נובמבר 1993.
10. כנ"ל.
11. לאחר ההרצאה והכנת הדברים לפירסום ב"קשר" הופנתה תשומת לבי לעובדה שהצירוף "מגש הכסף" מופיע גם ברב מכר אמריקני בן זמננו, "הפירמה" של ג'ון גרישם. בעמ' 235 של המהדורה בכריכה הרכה נכתב: "You and I must agree that you will hand us the firm on a silver platter." (אתה ואני מוכרחים להסכים שתביא לנו את הפירמה על מגש של כסף).

שהרי וייצמן לא אמר את הדברים בעברית, אלא באנגלית. עד ימי אליעזר כן יהודה לא היה בעברית מגש, אלא רק טס. בן יהודה חידש את המלה מגש, ובמילונו הוא מביא מובאות ודוגמאות מהמקורות בעניין טסים דווקא. כך הוא מספר על טס של ברזל הנזכר אצל הרמב"ם, ועל טס של זהב וטס של כסף הנזכרים במדרש רבה בראשית, ד'. מגש כסף או מגש של כסף או זהב — אין אצלו⁹.

יותר מזה, אף שהמלה מגש נכנסה כרגל בטוחה לשפה העברית החדשה, ככל הנראה לא היה שימוש לצירוף "מגש הכסף" או "מגש של כסף" עד ל-15 בדצמבר 1947. זאת אמרו לי פרופ' ראובן מירקין, ראש האקדמיה ללשון עברית, ד"ר ראובן סיוון וכן שורה של לשונאים צעירים יותר.¹⁰ איש מהם לא היה מוכן להתחייב שהצירוף הזה היה קיים קודם לפירסומו בעתון ובשיר, בשלהי 1947.

גם המילונים הזרים אינם מסייעים בפתרון השאלה. הצירוף "silver platter" מופיע בכמה מהם, כמו במילון ובסטר ומילון אוקספורד, אך עד כמה שהצלחתי לגלות — רק בהקשר של אוכל. במילון אוקספורד החדש אפילו נאמר כי הצירוף הזה אינו אנגלי טהור, אלא אנגלו-אמריקני.

מכאן, שאנו נזקקים להעניק לפחות חלק מהקרדיט ליצירת "מגש הכסף" למי שתירגם בליל ה-14 בדצמבר 1947 את הידיעות מסוכנויות הידיעות במערכת הלילה של עתון "הארץ". ניסיתי לברר מי היה המתרגם והגעתי למי שעסק בתירגום הידיעות עד אמצע 1947 — המשורר שלמה טנאי.¹¹ הוא גילה, אגב, כי קדם לו בתפקיד, בשנות ה-40 המוקדמות, משורר אחר — נתן אלתרמן. בשלהי 1947 היה מתרגם ידיעות החוץ במערכת "הארץ" שמואל גילאי, פוליגלוט וידען גדול בעברית, והוא ככל הנראה אבי התרגום של המונח "מגש של כסף", שאחרי ימים מספר אומץ על ידי נתן אלתרמן, ובזכות שירו זכה — ללא מליצה — לשם עולם.¹²

★ ★ ★

המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בכנס ספרותי על הנושא "נתן אלתרמן